

UMOWA ZRZECZENIA SIĘ DZIEDZICZENIA W POLSKIM PRAWIE CYWILNYM

Grzegorz Wolak

MONOGRAFIE

Wolters Kluwer

UMOWA ZRZECZENIA SIĘ DZIEDZICZENIA W POLSKIM PRAWIE CYWILNYM

Grzegorz Wolak

MONOGRAFIE

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Wydanie publikacji zostało dofinansowane przez Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

Stan prawny na 1 lipca 2016 r.

Recenzent

Dr hab. Paweł Książak, prof. UŁ

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Joanna Maź

Opracowanie redakcyjne

Beata Gierasimowicz

Łamanie

Wolters Kluwer

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawoLubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN 978-83-8092-401-7

ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 9

Wprowadzenie / 15

Rozdział I

Ustawowy zakaz zawierania umów o spadek po osobie żyjącej / 29

1. Pojęcie i uzasadnienie zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej / 29
2. Zakres zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej / 41
 - 2.1. Umowy dotyczące spadku dopuszczalne według obowiązującego w Polsce porządku prawnego / 41
 - 2.2. Umowy o spadek a prawo prywatne międzynarodowe / 43
 - 2.3. Umowy o spadek a prawo unijne / 54

Rozdział II

Regulacja umowy zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim oraz w innych systemach prawnych / 65

1. Regulacja umowy zrzeczenia się dziedziczenia na ziemiach polskich przed wejściem w życie kodeksu cywilnego oraz w kodeksie cywilnym / 65
 - 1.1. Stan prawny przed rokiem 1918 / 65
 - 1.2. Stan prawny w latach 1918–1946 / 66
 - 1.3. Dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe / 72
 - 1.4. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny / 80
2. Regulacja umowy zrzeczenia się dziedziczenia w innych systemach prawnych / 83
 - 2.1. Uwagi ogólne / 83

- 2.2. Ujęcie zrzeczenia się dziedziczenia w prawie niemieckim, austriackim, szwajcarskim i węgierskim / 85
 - 2.2.1. Prawo niemieckie / 85
 - 2.2.2. Prawo austriackie / 93
 - 2.2.3. Prawo szwajcarskie / 95
 - 2.2.4. Prawo węgierskie / 106

Rozdział III

Przedmiot i strony umowy zrzeczenia się dziedziczenia / 110

- 1. Przedmiot umowy zrzeczenia się dziedziczenia / 110
 - 1.1. Czy przedmiotem zrzeczenia się dziedziczenia jest prawo podmiotowe dziedziczenia? / 111
 - 1.2. Czy przedmiotem zrzeczenia się dziedziczenia jest ekspektatywa prawa podmiotowego dziedziczenia? / 137
- 2. Dopuszczalność warunku i terminu w umowie zrzeczenia się dziedziczenia / 144
- 3. Strony umowy zrzeczenia się dziedziczenia / 156
- 4. Zakres zdolności do czynności prawnych wymagany do zawarcia umowy zrzeczenia się dziedziczenia / 168
- 5. Zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia przez pełnomocnika / 173

Rozdział IV

Charakter prawny umowy zrzeczenia się dziedziczenia / 186

- 1. Uwagi ogólne / 186
- 2. Cechy szczególne umowy zrzeczenia się dziedziczenia / 190
 - 2.1. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne zobowiązujące i rozporządzające / 191
 - 2.2. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne konsensualne i realne / 198
 - 2.3. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne formalne i nieformalne / 199
 - 2.4. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne między żyjącymi (*inter vivos*) i na wypadek śmierci (*mortis causa*) / 207
 - 2.5. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne rozrządzające / 215

- 2.6. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne przysparzające oraz nieprowadzące do przysporzenia / **220**
- 2.7. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne kauzalne i abstrakcyjne / **223**
- 2.8. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a czynności prawne odpłatne i nieodpłatne / **226**
3. Wykładnia umowy zrzeczenia się dziedziczenia / **235**
4. Funkcje zrzeczenia się dziedziczenia / **241**
5. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia a odrzucenie spadku / **245**
6. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia jako samodzielna czynność prawna / **252**

Rozdział V

Skutki zrzeczenia się dziedziczenia / 264

1. Uwagi ogólne / **264**
 - 1.1. Skutki wobec zrzekającego się dziedziczenia / **264**
 - 1.2. Skutki wobec zstępnych zrzekającego się / **279**
 - 1.3. Skutki wobec innych osób / **286**
2. Problem dopuszczalności częściowego zrzeczenia się dziedziczenia / **293**
 - 2.1. Uwagi ogólne / **293**
 - 2.2. Dopuszczalność zrzeczenia się ułamkowej części spadku (udziału w spadku) / **295**
 - 2.3. Dopuszczalność zrzeczenia się określonych składników wchodzących w skład spadku / **311**
3. Problem dopuszczalności zrzeczenia się jedynie prawa do zachowku bądź jego części / **320**
4. Problem dopuszczalności zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść osoby trzeciej / **335**
5. Problem dopuszczalności zrzeczenia się zachowku bądź jego części na rzecz osoby trzeciej / **356**
6. Problem dopuszczalności zrzeczenia się dziedziczenia z zastrzeżeniem prawa do zachowku / **357**

Rozdział VI

Uchylenie skutków zrzeczenia się dziedziczenia / 363

1. Umowne uchylenie skutków zrzeczenia się dziedziczenia / **365**

- 1.1. Umowa między tym, kto zrzekł się dziedziczenia, a tym, po kim się dziedziczenia zrzeciono (art. 1050 k.c.) / **365**
- 1.2. Dopuszczalność zmiany (modyfikacji) umowy o zrzeczenie się dziedziczenia / **370**
- 1.3. Dopuszczalność częściowego uchylecia zrzeczenia się dziedziczenia / **371**
2. Uchylenie skutków zrzeczenia się dziedziczenia z powodu wad oświadczenia woli / **377**
 - 2.1. Błąd a umowa zrzeczenia się dziedziczenia / **381**
 - 2.2. Podstęp a umowa zrzeczenia się dziedziczenia / **384**
 - 2.3. Groźba a umowa zrzeczenia się dziedziczenia / **388**
 - 2.4. Pozorność a umowa zrzeczenia się dziedziczenia / **393**
 - 2.5. Brak świadomości albo swobody powzięcia decyzji i wyrażenia woli a umowa zrzeczenia się dziedziczenia / **397**
 - 2.6. Wady oświadczenia woli a zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia przez przedstawiciela ustawowego oraz pełnomocnika / **405**
 - 2.7. Skutki zawarcia umowy zrzeczenia się dziedziczenia pod wpływem wad oświadczenia woli / **407**
3. Powołanie zrzekającego się do dziedziczenia w testamencie / **414**

Rozdział VII

Postulaty *de lege ferenda* / 418

Podsumowanie / **427**

Wykaz aktów prawnych / **431**

Wykaz orzeczeń / **435**

Bibliografia / **439**

Wykaz skrótów

ABGB	Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch
AUMSC	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUWr PPIa	Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji
BAS	Biuro Analiz Sejmowych
BGB	Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch
BGH	Bundesgerichtshof (Trybunał Federalny w Niemczech)
Biul. SN	Biuletyn Sądu Najwyższego
BWNotZ	Mitteilungen aus der Praxis, Zeitschrift für das Notariat in Baden – Württemberg
D.	dekret Prawo spadkowe
DNotZ	Deutsche Notar – Zeitschrift
DPP	Demokratyczny Przegląd Prawny
Dz. U.	Dziennik Ustaw
EP	Edukacja Prawnicza
Jur.	Jurysta
JuS	Juristische Schulung
JZ	Juristenzeitung
k.c.	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 380 z późn. zm.)

k.c. austr.	kodeks cywilny austriacki (Das allegemeine bürgerliche Gesetzbuch – ABGB z 1811 r.)
k.c. franc.	kodeks cywilny francuski
k.c. niem.	kodeks cywilny niemiecki (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB z 1896 r., z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1900 r.)
k.c. szwajc.	kodeks cywilny szwajcarski (Zivilgesetzbuch – ZGB z 1905 r.)
kcp	kodeks cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r.
KN	kodeks Napoleona
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
k.p.c.	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101)
KPN	Krakowski Przegląd Notarialny
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
KR	ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz. U. Nr 34, poz. 308 i z 1953 r. Dz. U. Nr 31, poz. 124)
k.r.o.	ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2082 z późn. zm.).
k.s.h.	ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1030 z późn. zm.)
k.z.	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598)
M.P.	Monitor Polski
MittRhNotK	Mitteilungen der Rheinischen Notarkammer

MoP	Monitor Prawniczy
NJW	Neue Juristische Wochenschrift
NP	Nowe Prawo
NPN	Nowy Przegląd Notarialny
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
OR	Obligationenrecht (szwajcarskie prawo zobowiązań)
orz.	orzeczenie
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSN	Orzecznictwo Sądu Najwyższego (do 1962 r.)
OSNAPiUS	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna (od 1995 r.)
OSNCK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna i Karna
OSNCP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1963 r. do 1994 r.)
OSNC ZD	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna Zbiór Dodatkowy
OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
Pał.	Palestra
PBN	Państwowe Biuro Notarialne
PiP	Państwo i Prawo
PN	Przegląd Notarialny

p.o.p.c. (POPC)	ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311)
PPH	Przegląd Prawa Handlowego
PPPM	Przegląd Prawa Prywatnego Międzynarodowego
PP UW	Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego
pr. not.	ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 164 z późn. zm.)
PrPrywM	ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz. U. Nr 80, poz. 432 z późn. zm.)
pr.spadk.	dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz. U. Nr 60, poz. 328 z późn. zm.)
PS	Przegląd Sądowy
PUG	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PWKC	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.)
RecdC	Recueil des Cours de l'Académie de droit internationale de la Haye
Rej.	Rejent
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
Rpfleger	Der Deutsche Rechtspfleger
SA	Sąd Apelacyjny
SC	Studia Cywilistyczne
SIS	Studia Iuridica Silesiensa
SN	Sąd Najwyższy
SP	Studia Prawnicze
SPP	Studia Prawa Prywatnego
TK	Trybunał Konstytucyjny
UE	Unia Europejska
UMCS	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

WM	Wertpapiermitteilungen
WSA	Wojewódzki Sąd Administracyjny
ZEV	Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge
ZfRV	Zeitschrift für Europarecht, internationals Privatrecht und Rechtsvergleichung (wcześniej Zeitschrift für Rechtsvergleichung)
ZGB	Zivilgesetzbuch (szwajcarski kodeks cywilny z 1905 r.)
ZNUJ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZPO	Zivilprozessordnung (niemiecka ustawa z dnia 30 stycznia 1877 r. regulująca postępowanie sądowe w procesie cywilnym)

Wprowadzenie

Umowa zrzeczenia się dziedziczenia jest jedną zaledwie kilku, a przy tym jedyną o charakterze *mortis causa*, umów przewidzianych w polskim prawie spadkowym (w księdze IV kodeksu cywilnego). Umowa ta nie stanowi tytułu powołania do spadku, dlatego też nie powinno się jej uznawać za umowę dziedziczenia, nawet w szerokim znaczeniu tego terminu (*sensu largo*), lecz za umowę o spadek (po osobie żyjącej). Część doktryny prawa cywilnego jest jednak innego zdania i zalicza zrzeczenie się dziedziczenia do umów dziedziczenia *sensu largo*. Niniejsza monografia poświęcona jest analizie problematyki związanej z tą właśnie dwustronną czynnością prawną.

Ujmując to inaczej, chciałbym w niej przede wszystkim omówić, z uwzględnieniem zakresu przedmiotowego i podmiotowego oraz skutków prawnych, przepisy kodeksu cywilnego (art. 1048–1050), w mniejszym zaś stopniu prawa prywatnego międzynarodowego i unijnego, odnoszące się do zrzeczenia się dziedziczenia. Prócz tego, choć już w dużo mniejszym stopniu, chciałbym spojrzeć na historię i przyszłość tej umowy w polskim porządku prawnym, jak też na jej ujęcie w innych systemach prawnych. Od razu jednak zaznaczam, że nie jest moim celem wnikliwe omawianie problematyki zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim na tle porównawczym.

Umowy dziedziczenia są jednymi z niewielu instytucji prawa spadkowego, które były nieznane w prawie rzymskim. Pozbawienie spadkodawcy swobody testowania w określonym zakresie, będące skutkiem zawarcia umowy dziedziczenia, było dla prawników rzymskich niedopuszczalne, jako niezgodne z dobrymi obyczajami ograniczenie wolności podejmowania decyzji, dlatego

też czynności prowadzące do ograniczenia zasady swobody testowania określali oni mianem *contra bonos mores*¹. Większość ustawodawców krajowych pozostało wiernymi rzymskim korzeniom, uznając umowę dziedziczenia za niedopuszczalną². Także zrzeczenie się dziedziczenia nie jest instytucją powszechnie znaną. Polski ustawodawca dopuszcza jedynie umowę zrzeczenia się dziedziczenia (art. 1048–1050 k.c.).

Będąca przedmiotem monografii umowa prawa spadkowego ma swój germański rodowód³. Zwłaszcza w Niemczech jest dobrze zakorzenioną instytucją prawa spadkowego. Ukształtowała się pod wpływem sytuacji, w której przyszły spadkodawca, dokonując przez czynność prawną *inter vivos* (najczęściej darowiznę) poważniejszego przysporzenia majątkowego na rzecz jednej z osób należących do kręgu jego spadkobierców ustawowych, pragnął uniknąć pokrzywdzenia swych pozostałych spadkobierców. Z tego względu przysporzeniu temu towarzyszyło zrzeczenie się przyszłych praw spadkowych po darczyńcy ze strony osoby otrzymującej takie przysporzenie. Zatem aksjologiczne uzasadnienie tej instytucji prawnej jest zdecydowanie pozytywne.

Ostatecznie konstrukcyjnie umowa zrzeczenia się dziedziczenia ukształtowała się jako samodzielna czynność prawna, która może dojść do skutku niezależnie od tego, czy dla zrzekającego się zastrzeżono w umowie zrzeczenia się, bądź w innej odrębnej umowie, odpowiednie przysporzenie majątkowe⁴. Nie ma jednak przeszkód, aby zrzeczenie się dziedziczenia było „sprzężone” z inną czynnością prawną, np. darowizną ze strony spadkodawcy na rzecz zrzekającego się.

Na gruncie kodeksu cywilnego zrzeczenie się dziedziczenia obejmować może wyłącznie dziedziczenie ustawowe, a nie tak jak np. na gruncie dekretu z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe⁵, prawa niemieckiego czy

¹ Zob. *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, pod red. W. Wołodkiewicza, Warszawa 1986, s. 41.

² Zob. E. Rott-Pietrzyk, *Umowa dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rej. 2006, nr 2, s. 164.

³ Na temat germańskich korzeni umowy zrzeczenia się dziedziczenia zob. T. Kipp, H. Coing, *Erbrecht. Ein Lehrbuch*, Tübingen 1990, s. 455; H. Lange, K. Kuchinke, *Lehrbuch des Erbrechts*, München 1995, s. 154.

⁴ Zob. J.S. Piątoski, B. Kordasiewicz, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 63.

⁵ Dz. U. z 1946 r. Nr 60, poz. 328 z późn. zm.

austrackiego, zarówno dziedziczenie ustawowe, jak i testamentowe. Mogłoby się dlatego wydawać właściwym, by umowę stanowiącą przedmiot niniejszej pracy nazywać „umową zrzeczenia się dziedziczenia ustawowego”, a nie umową „zrzeczenia się dziedziczenia”. Operowanie tym ostatnim terminem może wszak sugerować, że skutkiem takiej umowy jest to, że zrzekający się nie może w żadnym wypadku dziedziczyć po przyszłym spadkodawcy i rodzaj tytułu powołania do spadku jest tu całkowicie obojętny. Pozostają jednak wierny nomenklaturze ustawowej (kodeksowej). Stąd też tytuł pracy brzmi: *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*. Oczywiście nie należy zapominać o tym, że *de lege lata* umową taką można skutecznie zrzec się jedynie dziedziczenia ustawowego. W konsekwencji zrzekający się dziedziczenia będzie mógł dziedziczyć po spadkodawcy w oparciu o drugi z tytułów powołania do spadku, jakim jest testament.

Umowa jako zdarzenie prawne, a ściślej dwustronna czynność prawna, nie występuje tak często w przepisach księgi IV kodeksu cywilnego, jak w księdze III odnoszącej się do zobowiązań. Wynika to po części także z tego, że przepisy księgi IV, podobnie jak i księgi II (przepisy z zakresu prawa rzeczowego), odmiennie od księgi III (przepisy z zakresu prawa zobowiązań) zawierają przede wszystkim normy o charakterze *iusuris cogentis*. Nie można jednak przyjąć, że ta kategoria zdarzeń prawa cywilnego obca jest prawu spadkowemu. To prawda, że prawo spadkowe dużo częściej operuje czynnościami prawnymi jednostronnymi, a centralne miejsce wśród nich zajmuje testament jako jedyna czynność prawna służąca rozrządzeniu majątkiem *mortis causa*, ale zna ono także i umowy i wiąże z nimi istotne skutki prawne.

W księdze IV kodeksu cywilnego można mówić o *numerus clausus* umów. Są nimi: umowa zrzeczenia się dziedziczenia (art. 1048–1049 k.c.) oraz umowa, mocą której strony modyfikują bądź uchylają skutki zawartej wcześniej umowy zrzeczenia się dziedziczenia (art. 1050 k.c.), umowa o dział spadku (art. 1037, 1038 § 2 i n. k.c.), umowa zbycia spadku lub udziału w nim (art. 1051–1057 k.c.), umowa zbycia udziału w przedmiocie wchodzącym w skład spadku (art. 1036 k.c.) oraz jako pozostająca w związku ze spadkiem umowa zawierana już po stwierdzeniu nabycia spadku przez rzekomego spadkobiercę (art. 1028 w zw. z art. 1025 § 2 k.c.). W ostatnim czasie ożyła problematyka dopuszczalności zawierania umowy darowizny

mortis causa. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13⁶, która spotkała się z różnym przyjęciem w doktrynie, wypowiedział się za dopuszczalnością zawierania darowizny na wypadek śmierci w polskim porządku prawnym, o ile jej przedmiotem są konkretne rzeczy lub prawa, a umowa nie jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Choć brak zgody odnośnie do tej kwestii w piśmiennictwie, uważam, że takie umowy darowizny nie są w istocie czynnościami prawnymi *mortis causa*. Nie są też one czynnościami prawnosпадkowymi (nie reguluje ich bowiem księga IV kodeksu cywilnego).

Kodeksowa regulacja umowy zrzeczenia się dziedziczenia jest bardzo skąpa. Także liczba opublikowanych i dostępnych orzeczeń Sądu Najwyższego odnoszących się do niej jest niewielka (jest ich zaledwie kilka⁷). Ponadto umowa ta nie była dotąd przedmiotem monograficznego opracowania, poświęcono jej w piśmiennictwie jedynie kilka artykułów. Można też o niej przeczytać w komentarzach do kodeksu cywilnego oraz w opracowaniach systemowych z tego zakresu. Dlatego myślę, że warto, aby problematyce cywilnoprawnej związanej z tą właśnie umową prawa spadkowego, będącą obok testamentu drugą czynnością prawną *mortis causa* (innych takich czynności prawnych polskie prawo spadkowe nie zna), poświęcić odrębne opracowanie.

Lapidarne przepisy odnoszące się do zrzeczenia się dziedziczenia rodzą wiele niejasności. Przykładowo chodzi o sporne zagadnienia zrzeczenia się prawa do zachowku i możliwości zrzeczenia się części dziedziczenia. Jak trafnie zaznaczał P. Księżak, rozstrzygnięcie każdego z tych zagadnień ma istotne implikacje dla problematyki zachowku. Należy przyznać rację temu autorowi, gdy stwierdza, że „w zasadzie stąpamy tutaj trochę po omacku, ze względu na brak wyraźnych punktów odniesienia w ustawie. Interpretacja

⁶ OSNC 2014, nr 10, poz. 98; zob. też glosy do tego orzeczenia autorstwa: G. Wolaka, Rej. 2014, nr 7, s. 117–136 (częściowo krytyczna); T. Justyńskiego, Lex el./2015 (krytyczna); D. Mróz-Krysty, Lex el./2015 (częściowo krytyczna); J. Masiubańskiego, Rej. 2014, nr 12, s. 115–130 (pozytywna) i P. Księżaka, PiP 2015, nr 10, s. 123–128 (krytyczna).

⁷ Są to: uchw. z dnia 15 maja 1972 r., III CZP 26/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 197; post. z dnia 20 maja 1984 r., III CRN 35/84, OSNC 1984, nr 10, poz. 184; uchw. z dnia 5 lutego 1993 r., III CZP 10/93, OSNC 1993, nr 9, poz. 147; post. z dnia 21 kwietnia 2004 r., III CK 353/02, LEX nr 585802; post. z dnia 3 lutego 2005 r., II CK 322/04, LEX nr 603811; post. z dnia 12 października 2005 r., III CK 48/05, LEX nr 191867.

przepisów może z pewnością pójść w różnych kierunkach. Dotychczas doktryna nie wykazywała większego zainteresowania tymi problemami, praktyka zaś, co zresztą nie dziwi, w ogóle nie odnotowała takich spraw. Tymczasem właśnie zmodyfikowane umowy zrzeczenia się dziedziczenia, a zwłaszcza umowa o zrzeczenie się zachowku, mogą okazać się atrakcyjniejsze dla zainteresowanych niż modelowa wersja tej umowy⁸.

Prawo spadkowe, po latach pewnej „stagnacji”, wraca do łask, ciesząc się dużo żywszym zainteresowaniem doktryny prawa cywilnego, o czym świadczą liczne w ostatnich latach opracowania naukowe (artykuły, glosy, monografie), w tym także w ramach *Systemu Prawa Prywatnego* (tom 10, *Prawo spadkowe*, wyd. 1 z 2009 r., wyd. 2 z 2013 r., wyd. 3 z 2015 r.). To zainteresowanie przepisami prawa spadkowego widoczne jest obecnie także ze strony praktyków prawa (głównie adwokatów, radców prawnych), czy wreszcie osób niemających na co dzień styczności z prawem. Po II wojnie światowej prawo spadkowe należało w Polsce do dyscyplin nieco zaniedbanych. Stąd też jego literatura, w porównaniu z innymi częściami (działami) prawa cywilnego⁹, była stosunkowo skromna. Przyczyna tego stanu rzeczy była dość prosta – prawo spadkowe nie może rozwijać się bez spadków. Spadek to zaś prawa majątkowe (kwestię długów spadkowych jako składnika spadku z oczywistych względów w tym miejscu pomijam). Nie powinno zatem dziwić, że w społeczeństwie polskim, które po II wojnie światowej przez dziesiątki lat żyło biednie, czy nawet bardzo biednie, zwłaszcza zaraz po okresie wojennym, nie było ekonomicznych warunków sprzyjających zainteresowaniu problematyką prawa spadkowego. Jak zauważył P. Kowal-

⁸ Zob. P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012, s. 124.

⁹ W doktrynie brak zgody co do podziału prawa cywilnego, jako gałęzi podsystemu prawa prywatnego. Przykładowo Z. Radwański i A. Olejniczak wyróżniają 6 działów prawa cywilnego: część ogólną, prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, prawo spadkowe, prawo rodzinne i prawo na dobrach niematerialnych (prawo własności intelektualnej). Zaznaczają, że prawo na dobrach niematerialnych to stosunkowo nowa problematyka prawna, która nie była znana twórcom koncepcji systemu pandektowego i dlatego nie mogła być przez nich uwzględniona (zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 14–15. Tak też A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1998, s. 35). Dla porównania M. Nazar wyróżnia 4 podstawowe działy prawa cywilnego: część ogólną, prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, prawo spadkowe oraz szczególne (wyspecjalizowane) działy prawa cywilnego: prawo na dobrach niematerialnych, prawo spółek handlowych oraz prawo rodzinne (zob. M. Nazar (w:) T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys prawa cywilnego*, Lublin 2006, s. 42–43).

ski¹⁰ w swoim artykule pt. *Z badań nad prawem spadkowym w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r.*, który ukazał się w 2013 r., w ciągu ostatniego półwiecza opublikowano z zakresu prawa spadkowego zaledwie trzy rozprawy habilitacyjne (E. Skowrońska, *Forma testamentu w prawie polskim*, Warszawa 1991; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010; J. Wierciński, *Brak świadomości albo swobody przy sporządzaniu testamentu*, Warszawa 2010) oraz sześć prac doktorskich (B. Kordasiewicz, *Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1978; E. Skowrońska, *Odpowiedzialność spadkobierców za długi spadkowe*, Warszawa 1985; M. Niedośpiał, *Testament w polskim prawie cywilnym – zagadnienia ogólne*, Warszawa 1991; E. Niezbecka, *Zapis*, Lublin 1991; Z. Truszkiewicz, *Zachówek ze spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, Kraków 1993; M. Kłos, *Wspólność majątku spadkowego*, Warszawa 2004). Informacja ta nie do końca skądinąd odpowiadała rzeczywistości stanowi rzeczy, albowiem w 2008 r. pracę doktorską pt. *Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych common law i civil law: próba unifikacji instytucji* obronił K. Osajda (monografia opublikowana w 2009 r.), w 2010 r. zaś M. Załucki opublikował monografię pt. *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, w oparciu m.in. o którą w 2013 r. nadano mu stopień dr. habilitowanego nauk prawnych w zakresie prawa, specjalność: prawo cywilne. Zresztą pojawiły się potem kolejne prace: doktorska (W. Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013) i habilitacyjna (H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013).

Przemiany gospodarczo-ustrojowe, jakie dokonały się w Polsce po 1989 r., poprawa poziomu i jakości życia, dużo lepsze możliwości wzbogacenia się i związane z tym pojawianie się dużych spadków, sprawiły, że ważną sprawą stało się dla uczestników obrotu cywilnoprawnego to, aby znać i umiejętnie stosować instrumenty prawne (czynności prawne) zarówno pomiędzy żyjącymi (*inter vivos*), jak i na wypadek śmierci (*mortis causa*), poprzez które mogliby oni dysponować majątkiem zgromadzonym w ciągu swojego życia, jak też wyznaczać krąg osób uprawnionych do spadku po nich. Jak słusznie

¹⁰ Zob. P. Kowalski, *Z badań nad prawem spadkowym w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r.*, Miscellanea Historico-Iuridica, Rok 2013, Tom XII. Autor ten zapewne bazował na danych zawartych w podręczniku do prawa spadkowego autorstwa J.S. Piątowskiego (zob. J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, wydanie 7, Warszawa 2011, s. 31).

stwierdza T. Justyński¹¹: „Społeczeństwo postawione wobec nowych warunków aksjologicznych, a przy tym społeczeństwo coraz bardziej kumulujące wartości majątkowe zainteresowane jest odpowiednim zabezpieczeniem sukcesji. W rezultacie prawo spadkowe hibernowane w okresie realnego socjalizmu zaczyna obecnie w szybkim tempie odżywać i nabierać blasku”. Także kodeks cywilny, choć obowiązuje już prawie pięćdziesiąt lat i ma ogromne zaplecze dogmatyczne i doktrynalne, jest wciąż nowelizowany, nabiera nowych odniesień i wymaga nieustannej dynamicznej interpretacji. Odnosić należy to także do jego księgi IV, a w jej ramach do instytucji umowy o zrzeczenie się dziedziczenia.

Zastosowaną przeze mnie w pracy metodą badawczą jest przede wszystkim metoda dogmatyczna; w mniejszym zaś zakresie historyczna i porównawcza.

W I rozdziale pracy skupiam swoją uwagę na ustawowym zakazie zawierania umów o spadek po osobie żyjącej wyrażonym w art. 1047 k.c. Omawiam w nim pojęcie i uzasadnienie zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej oraz zakres tego zakazu, problematykę umów o spadek, w tym umów dziedziczenia i umów zrzeczenia się dziedziczenia przez przyzmat przepisów prawa prywatnego międzynarodowego i prawa unijnego, jak też ogólnie umowy dotyczące spadku dopuszczalne według obowiązującego w Polsce porządku prawnego.

W rozdziale II omówione zostało uregulowanie umowy zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim przed wejściem w życie kodeksu cywilnego (stan prawny przed 1918 r., w latach 1918–1946 oraz od 1 stycznia 1947 r., tj. od dnia wejścia w życie dekretu Prawo spadkowe), jak też ogólnie w kodeksie cywilnym. W rozdziale tym przedstawione zostało też uregulowanie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w innych systemach prawnych (w prawie niemieckim, austriackim, szwajcarskim, węgierskim). Rozdział III pracy poświęcony jest omówieniu takich kwestii jak: przedmiot i strony umowy zrzeczenia się dziedziczenia, dopuszczalność zastrzeżenia warunku i terminu w treści takiej umowy, zakres zdolności do czynności prawnych wymagany do zawarcia umowy zrzeczenia się dziedziczenia, problematyka dopuszczalności zawarcia tej umowy przez pełnomocnika.

¹¹ Zob. T. Justyński, *Uwagi w sprawie prawnej dopuszczalności zawierania umów darowizny ze skutkiem mortis causa*, PS 2015, nr 4, s. 7.

W IV rozdziale pracy znajdują się rozważania odnoszące się do kwestii charakteru prawnego umowy zrzeczenia się dziedziczenia. Omówione są w nim cechy szczególne umowy zrzeczenia się dziedziczenia. Dokonana została analiza prawna pod kątem możliwości zakwalifikowania tej umowy prawa spadkowego w ramach wyróżnianych w doktrynie prawa cywilnego podziałów typów czynności prawnych. Chodzi o podział czynności prawnych na: 1) czynności prawne zobowiązujące i rozporządzające, 2) czynności prawne konsensualne i realne, 3) czynności prawne formalne i nieformalne, 4) czynności prawne między żyjącymi (*inter vivos*) i na wypadek śmierci (*mortis causa*), 5) czynności prawne rozrządzające, 6) czynności prawne przysparzające i nieprowadzące do przysporzenia, 7) czynności prawne kauzalne i abstrakcyjne, 8) czynności prawne odpłatne i nieodpłatne. Nadto omówiona została problematyka wykładni umowy zrzeczenia się dziedziczenia, funkcje zrzeczenia się dziedziczenia, zagadnienie relacji pomiędzy umową zrzeczenia się dziedziczenia a odrzuceniem spadku, zagadnienie samodzielności umowy zrzeczenia się dziedziczenia.

W rozdziale V analizie poddane zostały zagadnienia skutków zrzeczenia się dziedziczenia – wobec zrzekającego się dziedziczenia, wobec jego zstępnych oraz wobec osób trzecich; a także problem dopuszczalności: częściowego zrzeczenia się dziedziczenia (zrzeczenia się ułamkowej części spadku, jak też określonych składników wchodzących w skład spadku), zrzeczenia się jedynie prawa do zachowku bądź jego części; zrzeczenia się dziedziczenia, jak też zachowku na rzecz (korzyść) osoby trzeciej oraz zrzeczenia się dziedziczenia z zastrzeżeniem prawa do zachowku.

Rozdział VI poświęcony został omówieniu problematyki uchylenia skutków zrzeczenia się dziedziczenia (zarazem umownego, jak i będącego skutkiem złożenia oświadczenia woli pod wpływem wad z art. 82 i n. k.c.) oraz zagadnienia powołania przez spadkodawcę do spadku w testamentie osoby, która zrzekła się dziedziczenia po nim.

Omawiając tematykę wskazaną w tytule niniejszej monografii, w rozdziale VII za zasadne i uprawnione uznałem wyrażenie postulatów, czy też propozycji pod adresem ustawodawcy odnośnie do regulacji umowy zrzeczenia się dziedziczenia w przyszłym polskim kodeksie cywilnym (do tej pory przygotowany został przez powołaną przez Ministra Sprawiedliwości Komisję

Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego¹² jedynie projekt księgi I zawierającej zagadnienia części ogólnej prawa cywilnego¹³), tak aby uniknąć chociażby wielu sporów doktrynalnych i niejasności wynikających z nieco odmiennego, w aspekcie językowym, uregulowania tej umowy w kodeksie cywilnym i w dekrecie Prawo spadkowe. Przede wszystkim z uwagi na znaczenie umowy zrzeczenia się dziedziczenia, zdecydowanie należy odrzucić – na wzór niektórych ustawodawstw, np. francuskiego – możliwość wyrugowania tej umowy z nowego kodeksu cywilnego. Umowa ta jest pożytecznym instrumentem prawnym i jako taka powinna być utrzymana jako kodeksowa instytucja prawa cywilnego.

Tezy, których słuszność będę chciał wykazać w niniejszej monografii, są następujące:

1. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia jest swoistą umową (czynnością prawną *sui generis*) prawa spadkowego. O wiele łatwiej jest zdefiniować jej naturę prawną od strony negatywnej, tzn. przez wskazanie, jakim cechom czynności prawnych ona nie odpowiada, niż od strony pozytywnej. I tak umowa zrzeczenia się dziedziczenia nie jest umową zobowiązującą, ale nie jest też umową rozporządzającą (w umowie tej rozporządza się nie spadkiem, ale szansą (nadzieją) jego otrzymania); nie jest umową losową, nie jest umową przysparzającą, nie jest umową kausalną ani abstrakcyjną (zagadnienie kausalności czy abstrakcyjności odnosić można bowiem jedynie do czynności prawnych przysparzających), nie jest czynnością prawną odpłatną, a tym bardziej wzajemną, ale nie jest też darowizną. Nie jest ona czynnością prawną osobistą, gdyż może być zawarta przez obie strony przez przedstawiciela. Nie jest ona ani rozrządzeniem ostatniej woli, ani rozrządzeniem na wypadek śmierci. Nie jest umową dziedziczenia, gdyż nie stanowi tytułu powołania do spadku. Jest natomiast czynnością prawną dwustronną, formalną, konsensualną, *mortis causa*, nieodpłatną, zbliżoną w swych skutkach do czynności prawnej rozporządzającej, nieprowadzącej do przysporzenia.

¹² Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 2002 r. w sprawie utworzenia, organizacji i trybu działania Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego (Dz. U. Nr 55, poz. 476 z późn. zm.).

¹³ Pisząc monografię, przyjąłem założenie, że prace nad kolejnymi księgami nowego kodeksu cywilnego, w tym jego księgą V, obejmujące normy z zakresu prawa spadkowego, będą kontynuowane.

2. Prawo dziedziczenia (prawo do spadku) jest prawem podmiotowym. Nie jest jedynie jakąś zbiorczą nazwą, będącą dogodnym skrótem myślowym pozwalającym objąć swoim zakresem przedmiotowym całokształt uprawnień spadkobiercy przysługujących mu z chwilą otwarcia spadku. Pod tą zbiorczą nazwą miałyby się kryć wielość praw podmiotowych, i to o różnej treści i charakterze prawnym. Pomimo tego przedmiotem umowy zrzeczenia się dziedziczenia nie jest podmiotowe prawo dziedziczenia, czy też podmiotowe prawo do spadku, lecz szansa (możliwość, nadzieja) dojścia do dziedziczenia z ustawy po przyszłym spadkodawcy, niebędąca jednak nawet ekspektatywą (prawem podmiotowym tymczasowym, oczekiwaniem prawnym).

3. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia nie jest czynnością prawną osobistą. W związku z tym może być zawarta przez przedstawiciela, w tym przez pełnomocnika (*per procura*), ale jedynie za życia stron. Możliwe jest zawarcie takiej umowy przez dwóch przedstawicieli (ustawowych, pełnomocników) występujących po obu stronach umowy. Pełnomocnictwo do jej zawarcia wymaga formy aktu notarialnego *ad solemnitatem* (art. 99 § 1 k.c.). Do dokonania tej czynności nie wystarcza pełnomocnictwo ogólne, lecz konieczne jest pełnomocnictwo rodzajowe bądź szczególne.

4. Do samodzielnego zawarcia przez zrzekającego się dziedziczenia umowy z art. 1048 k.c. konieczne jest posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych. W przypadku osób nieposiadających zdolności do czynności prawnych, jej zawarcie ze strony zrzekającego się dziedziczenia dokonuje się przez przedstawiciela ustawowego za zgodą sądu opiekuńczego (art. 156 k.r.o.). Z kolei w przypadku osób mających ograniczoną zdolność do czynności prawnych, do ważności zawarcia takiej umowy wymagana jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego (art. 17 k.c.). Ważność takiej umowy, która została zawarta w charakterze zrzekającego się dziedziczenia przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależy od potwierdzenia umowy przez tego przedstawiciela, przy czym osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może sama potwierdzić umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 k.c.). Nie byłoby uprawnionym przyjęcie, iż skoro umowa taka nie jest czynnością prawną zobowiązującą ani rozporządzającą, to nie ma do niej zastosowania art. 17 k.c. i osoba o ograniczonej zdolności do czynności prawnych mogłaby samodzielnie zawrzeć taką

umowę jako zrzekający się dziedziczenia. Podobieństwo tej umowy do czynności prawnych rozporządzających nakazuje stosować w takim przypadku art. 17 k.c. (*ubi eadem legis ratio ibi eadem legis dispositio*). Ograniczony w zdolności do czynności prawnych może natomiast samodzielnie zawrzeć umowę zrzeczenia się dziedziczenia w charakterze spadkodawcy (rozumowanie *a contrario ex* art. 17 k.c.).

5. Dopuszczalne jest zawarcie umowy częściowego zrzeczenia się dziedziczenia. Jeśli zrzekającym się jest małżonek spadkodawcy, w takim przypadku przysługuje mu uprawnienie do tzw. ustawowego zapisu naddziałowego z art. 939 k.c. Niedopuszczalne byłoby jednak zrzeczenie się dziedziczenia określonej rzeczy, prawa czy zbioru rzeczy bądź praw wchodzących do spadku, np. gospodarstwa rolnego czy przedsiębiorstwa.

6. Dopuszczalne jest zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia obejmującej jedynie prawo do zachowku lub jego część.

7. Dopuszczalne jest zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia z zastrzeżeniem prawa do zachowku.

8. Nie jest dopuszczalne zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia na rzecz osoby trzeciej (*pactum in favorem tertii*). *De lege lata* polskie prawo spadkowe zna bowiem jedynie dwa tytuły powołania do spadku: testament i ustawę. Nie ma natomiast przeszkód do zrzeczenia się dziedziczenia pod warunkiem, że określona osoba będzie dziedziczyć po spadkodawcy.

9. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia, w tym także mająca za przedmiot zachówek bądź jego część, może być zawarta pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu. Ani z przepisów kodeksu cywilnego, ani z właściwości tej czynności prawnej nie wynika zakaz jej zawierania pod warunkiem, czy też z zastrzeżeniem terminu. Warunek i termin musi się jednak ziścić (spełnić) przed otwarciem spadku (art. 962 k.c. stosowany *per analogiam*).

10. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia jest samodzielną umową. Nic jednak nie stoi na przeszkodzie temu, by strony w ramach swobody umów uzależniły jej byt od innej umowy powiązanej ze zrzeczeniem się dziedziczenia.

11. Do oceny zawarcia umowy zrzeczenia się dziedziczenia pod wpływem wad oświadczenia woli mają zastosowanie ogólne przepisy kodeksu cywilnego o wadach oświadczenia woli (art. 82–88 k.c.).

12. Umowa zrzeczenia się dziedziczenia może być zmieniona bądź uchylona w całości bądź w części. Problematyka zarówno zakresu zdolności do czynności prawnych wymaganego do zawierania takich następczych umów, jak i możliwości działania przez przedstawiciela, przedstawia się tak samo jak w przypadku umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Nie byłoby uprawnionym przyjęcie, że umowa modyfikująca bądź uchylająca zrzeczenie, nie będąc czynnością zobowiązującą ani rozporządzającą (podobną do czynności prawnej rozporządzającej), może być zawarta samodzielnie przez osobę mającą ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Ograniczony w zdolności do czynności prawnych może samodzielnie zawrzeć takie następcze umowy w charakterze spadkodawcy (rozumowanie *a contrario ex art. 17 k.c.*).

13. Jeśli skutki zrzeczenia odnosić mają się do zstępnych zrzekającego się, to modyfikacja bądź uchYLENIE skutków zrzeczenia się możliwe są na drodze umowy zawartej pomiędzy spadkodawcą a zstępnymi zrzekającego się, jeśli zrzekający się dziedziczenia nie dożył otwarcia spadku po drugiej stronie umowy zrzeczenia się dziedziczenia.

14. Zrzeczenie się dziedziczenia może z woli stron umowy zrzeczenia się dziedziczenia obejmować swoimi skutkami jedynie niektórych zstępnych zrzekającego się. Tym samym wobec pozostałych zstępnych skutki te byłyby wówczas wyłączone.

Dla celów porządkowych zaznaczam, iż w pracy używałem będę zamiennie – tak jak jest to dość powszechnie przyjęte w piśmiennictwie, i to jeszcze od czasów obowiązywania dekretu Prawo spadkowe – terminów „umowa zrzeczenia się dziedziczenia” oraz „umowa o zrzeczenie się dziedziczenia”¹⁴.

¹⁴ W dekrecie Prawo spadkowe umowa ta nosiła nazwę: „zrzeczenie się prawa do dziedziczenia”. Już w pierwszym wydaniu podręcznika do prawa spadkowego z 1959 r. J. Gwiazdomorski podnosił, że jego zdaniem na tle przepisów polskiego prawa spadkowego nie da się skonstruować „prawa do dziedziczenia” jako prawa podmiotowego szczególnego typu, stąd też zaznaczał, że umowę tę określał będzie nazwą „umowa o zrzeczenie się dziedziczenia” (zob. J. Gwiazdomorski,

Dużo częściej posługiwał się będę tym pierwszym terminem, który – jeśli można to tak ująć – jest mi językowo „bliższy”.

W tym miejscu chciałbym wyrazić moją wdzięczność notariuszom prowadzącym kancelarie notarialne w Stalowej Woli – Panu Notariuszowi Tomaszowi Borzęckiemu, Pani Notariusz Grażynie Krępie, Pani Notariusz Ewie Szewczyk i Panu Notariuszowi Andrzejowi Ubie za udzielone mi informacje dotyczące liczby sporządzonych przez nich umów zrzeczenia się dziedziczenia w latach 2010–2014 r. (w oparciu o nie poczynione zostały uwagi zawarte w rozdziale I, § 2) oraz za życzliwość i przekazane cenne uwagi związane ze sporządzaniem i funkcjonowaniem tej umowy prawa spadkowego w obrocie cywilnoprawnym.

Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 74, przypis 18). Kodeks cywilny nie posługuje się określeniem „umowa o zrzeczenie się dziedziczenia”. W przepisach art. 1048–1050 trzykrotnie użyty jest natomiast termin „zrzeczenie się dziedziczenia”. Zważywszy, że dokonuje się ono w formie umowy, uprawnione jest posługiwanie się terminem „umowa zrzeczenia się dziedziczenia” (tak jak mówi się o umowie spółki, przechowania, najmu czy dzierżawy). Dużo częściej w doktrynie na określenie tego zdarzenia prawnego używane jest określenie „umowa o zrzeczenie się dziedziczenia”, co znajduje swój wyraz już w tytułach artykułów naukowych (zob. np. A. Doliwa, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, EP 2008, nr 6–9; I. Kozak, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, PS 2004, nr 11–12; A. Malinowski, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, NPN 2002, nr 4; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, NP 1975, nr 5; tenże, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rej. 1997, nr 4; E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rej. 2006, nr 3).

Rozdział I

Ustawowy zakaz zawierania umów o spadek po osobie żyjącej

1. Pojęcie i uzasadnienie zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej

Artykuł 1047 k.c. stanowi, że: „Z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w tytule niniejszym¹⁵ umowa o spadek po osobie żyjącej jest nieważna”. Przepis ten jasno i wyraźnie eksplikuje zasadę zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej. Jedynym wyjątkiem od tego zakazu jest dopuszczalność zawarcia właśnie umowy zrzeczenia się dziedziczenia.

W piśmiennictwie nie budzi wątpliwości, że zakaz zawierania umów po osobie żyjącej obejmuje zarówno umowy dziedziczenia *sensu stricto*, jak i umowy zobowiązujące do sporządzenia testamentu określonej treści (w postaci powołania danej osoby do dziedziczenia lub ustanowienia na jej rzecz zapisu), jak też do odwołania już sporządzonego testamentu. Zakaz z art. 1047 k.c. odnosi się do zawierania umów między potencjalnym spadkodawcą a jego spadkobiercami ustawowymi lub testamentowymi, jak też do zawierania przez spadkodawcę umów z osobami trzecimi¹⁶. W doktrynie nie ma już natomiast zgody co do tego, czy zasada zakazu zawierania umów o spadek dotyczy jedynie umów mających za przedmiot cały spadek (przyszły), udział w tym spadku (wąskie rozumienie), czy też także określony składnik majątkowy (szerokie rozumienie). Za tym ostatnim poglądem

¹⁵ Chodzi o tytuł IX Umowy dotyczące spadku (art. 1047–1057 k.c.).

¹⁶ Zob. np. M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, t. II, s. 983.

opowiadał się w doktrynie np. L. Stecki¹⁷, który uważał, że „umowa o spadek, to umowa, której przedmiotem czyni się rzeczy lub prawa majątkowe jakie będą lub mogą należeć do spadku po określonej osobie, która jeszcze żyje. Charakter taki ma umowa, której przedmiotem jest cały spadek (przyszły), udział w spadku lub określony składnik majątkowy”. Także zdaniem A. Doliwy¹⁸, zakaz z art. 1047 k.c. jest aktualny wobec kontraktów, których przedmiotem jest cały majątek osoby żyjącej lub jego ułamkowa część, a nawet poszczególne przedmioty, jeżeli strony takiej umowy – niezależnie od tego, czy była to umowa odpłatna, czy zawarta pod tytułem darmym – zgodnie uważały, że w każdym z tych trzech wypadków umawiają się o przyszły spadek.

Zatem wyłączenie zawarte w art. 1047 k.c. odnosi się do takich czynności, których przedmiotem jest cały majątek osoby żyjącej bądź ułamkowa część takiego majątku. Podobnie rzecz powinna się mieć z wszystkimi aktywami takiej osoby. Wskazuje na to wyraźnie brzmienie tego przepisu. Chodzi przecież w nim o spadek (jako przedmiot sukcesji uniwersalnej), a jest nim przecież ogół (kompleks) praw i obowiązków majątkowych zmarłego¹⁹ z zakresu prawa cywilnego (*hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius quod defunctus habuerit*). Zatem nie dotyczy ono umów, których przedmiotem są poszczególne rzeczy czy prawa. Moim zdaniem, nie odnosi się ono także do tych czynności, których przedmiotem są poszczególne rzeczy czy prawa, jeżeli majątek taki jest traktowany jako przyszły spadek, o ile tylko przedmioty te nie wyczerpują (prawie) całego przyszłego spadku. Subiektywne, a przez to i zawodne, kryterium traktowania poszczególnych przedmiotów jako przyszły spadek nie może być decydujące dla przyjęcia dopuszczalności darowizny *post mortem*. Oczywiście nie należy tracić z pola widzenia tego, że rozrządzeniu poszczególnymi przedmiotami ze skutkiem *mortis causa* służy instytucja zapisu (zwykłego, windykacyjnego), a nie umów o spadek.

¹⁷ Zob. L. Stecki (w:) *Kodeks cywilny z komentarzem*, pod red. J. Winiarza, Warszawa 1980, s. 903.

¹⁸ Zob. A. Doliwa (w:) *System prawa prywatnego*, t. 10, 2009, s. 917.

¹⁹ Spadek to jednak także „rzeczywistość prawna”, która zaktualizowała się najwcześniej w chwili otwarcia spadku, a nawet i długo później (zob. art. 922 § 3 k.c.).

Także M. Pazdan²⁰ podnosi, że „nie bardzo wiadomo na czym owo traktowanie jako przyszły spadek miałyby polegać”. W trzecim wydaniu *Systemu prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe* autor ten stwierdza, że w piśmiennictwie pojawił się pogląd²¹, według którego zakaz z art. 1047 k.c. obejmuje również umowy dotyczące poszczególnych przedmiotów należących do osoby żyjącej, jeśli traktowane są one jako przyszły spadek, ale jak zaznacza, nie podziela on tego poglądu z kilku względów. Po pierwsze – poszerza on niebezpiecznie i ponad uzasadnioną miarę granicę omawianego zakazu. Po drugie – słupem granicznym dla działania zakazu ma być traktowanie przez strony przedmiotu transakcji jako przyszłego spadku. Nasuwa się pytanie, w jaki sposób z juretycznego punktu widzenia to traktowanie ma się uzewewnętrznić, jaką przybrać postać? Po trzecie – pogląd ten godzi w zasadę swobody umów. Po czwarte, jest on trudny do pogodzenia z uregulowanym w kodeksie cywilnym systemem zaliczania darowizn na poczet schedy spadkowej (art. 1039 k.c.), zarachowania darowizn na poczet należnego zachowku (art. 996 k.c.), czy też uwzględniania darowizn przy ustalaniu substratu zachowku (art. 993–995 k.c.). Nie ma przy tym znaczenia, czy darowizny jedynie uszczuplają, czy też w całości pozbawiają darczyńcę (potencjalnego spadkodawcę) majątku²².

Przepis art. 1047 k.c. koresponduje z art. 941 k.c., w myśl którego rozrzucić majątkiem na wypadek śmierci można tylko przez testament. Stosownie zatem do art. 941 k.c. powołanie do dziedziczenia według prawa polskiego wynikać może jedynie z ustawy lub z testamentu. *A contrario* nie może ono wynikać z umowy. Celem przepisów art. 941 i 1047 k.c. jest przede wszystkim ochrona swobody testowania przejawiająca się w wyłączeniu dopuszczalności zawierania wiążących dla przyszłego spadkodawcy czynności prawnych mających mieć skutki na wypadek śmierci, a zwłaszcza umów dziedziczenia. Z punktu widzenia przyszłego spadkodawcy zawarcie takich umów tworzyłoby stan zwiążania, który nie mógłby być modyfikowany w drodze jedno-

²⁰ Zob. M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, t. II, s. 983.

²¹ Tak E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz...*, s. 317; W. Borysiak (w:) *Kodeks...*, s. 1109.

²² Zob. M. Pazdan (w:) *System prawa prywatnego*, t. 10, 2015, s. 1133–1134.

Grzegorz Wolak – doktor nauk prawnych, adiunkt na Wydziale Zamiejscowym Prawa i Nauk o Społeczeństwie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Stalowej Woli; wiceprezes i przewodniczący II Wydziału Karnego Sądu Rejonowego w Stalowej Woli; autor ponad 100 artykułów i glos z zakresu prawa cywilnego materialnego, procesowego, prawa pracy i ubezpieczeń społecznych publikowanych w prestiżowych czasopismach prawniczych.

Monografia stanowi kompleksowe opracowanie problematyki zrzeczenia się dziedziczenia, które zyskuje na znaczeniu. Umowa ta nie jest wprawdzie zawierana szczególnie często, ale jest to instytucja znana i stosowana w praktyce, dzięki której spadkodawca i spadkobierca mogą osiągnąć różnorakie ważne cele. Szereg kwestii związanych z tą umową, w szczególności odnoszących się do zakresu dyspozycyjności stron co do jej kształtu, budzi jednak poważne wątpliwości. Wraz z rosnącym szybko znaczeniem prawa spadkowego pojawia się potrzeba dokładniejszego zbadania możliwości, które daje ta konstrukcja prawna.

W książce zawarto rozważania odnoszące się do praktycznych aspektów umowy zrzeczenia się dziedziczenia, takich jak:

- podmioty i treść tej umowy,
- samodzielność zrzeczenia się dziedziczenia,
- skutki zrzeczenia się dziedziczenia,
- sposoby, w jaki można zmodyfikować czy też uchylić skutki zrzeczenia się dziedziczenia.

W opracowaniu przedstawiono również analizę umowy przez pryzmat przepisów prawa prywatnego międzynarodowego i unijnego. Omówiono polską literaturę prawniczą i orzecznictwo dotyczące zrzeczenia się dziedziczenia, przy czym bardzo wyraźnie zaznaczono, które poglądy można uznać za utrwalone, dominujące, a które są mniejszościowe czy przebrzmiałe.

Publikacja przeznaczona jest dla sędziów, notariuszy, adwokatów, radców prawnych, oraz aplikantów tych zawodów. Zainteresuje także pracowników naukowych i studentów prawa.

9788380924017 W01P01

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-8092-401-7

9788380924017

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01

ZAMOWIENIA@WOLTERSCLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL